

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 1:001 + 930 (4)

С. Ш. АЙТОВ^{1*}^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. А. Лазаряна (Дніпропетровськ)**КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ
ФІЛОСОФІЇ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ**

Мета. Метою даної праці є інтелектуальна реконструкція та аналіз різноманітних за методологічними підходами когнітивних напрямків сучасної філософії історії та з'ясування їх пізнавальних, наукових взаємозв'язків із концептуальними положеннями такої гілки історичного пізнання, як історична антропологія. **Методологія.** Методологічним інструментарієм даної роботи виступають такі наукові підходи, як методи філософії науки, міждисциплінарний підхід, методи джерелознавчого та системного аналізу. **Наукова новизна.** Відтворено та проаналізовано низку методологічних підходів, властивих природознавчим та суспільно-гуманітарним наукам. Останні, відповідно із принципами міждисциплінарної парадигми, вельми широко застосовує сучасна філософія історичного пізнання, зокрема при аналізі історичного процесу та головних елементів його: ментальності, світогляду та норм суспільно значущої та особистісної поведінки індивідів та соціумів минулого. З'ясовано вплив на дослідження різноманітних історичних та історично-антропологічних проблем концепції таких імплантованих у методологію сучасної філософії історії наукових дисциплін, як теорія хаосу, синергетика, математична біологія, етнологія, соціальна психологія тощо. Акцентовано увагу на інтелектуальні зв'язки, застосованих у філософії історії, історичному пізнанні міждисциплінарної методології, теорії та концептів із природознавчих та соціально-гуманітарних дисциплін. Вони застосовуються для аналізу та розуміння комплексних та багатоаспектних історичних подій та процесів. **Висновки.** Результатом аналізу когнітивної динаміки застосування у філософії історії концептуальних підходів із вельми широкого спектру наукових дисциплін стало виокремлення низки етапів цього інтелектуального процесу. Кожен із них має особливі логіко-методологічні та соціально-культурні ознаки («характеристики»). Внутрішня, когнітивна єдність даної наукової динаміки полягає у тому, що вона була спрямована не на руйнацію попередньої інтелектуальної традиції, але на її поглиблення та оновлення на підставі реалізації більш різноманітних та ефективних методологічних підходів.

Ключові слова: філософія історії, історичне пізнання, історична антропологія, міждисциплінарний підхід, когнітивна динаміка.

Актуальність

Структуралізм та пост структуралізм є вельми розповсюдженими у сучасному соціально-гуманітарному пізнанні та його філософському осмисленні когнітивними парадигмами. Однак значна кількість досліджень у даному проблемному полі виконана у межах більш традиційних інтелектуальних напрямків. До них можна відвести, зокрема філософський аналіз мегаісторичних процесів, осмислення когнітивних особливостей історичного пізнання, вивчення пізнавальних трендів природничих наук у просторі історичного пізнання, історично-антропологічних методологічних підходів.

Мета

Метою даної праці є інтелектуальна реконструкція та аналіз різноманітних за ме-

тодологічними підходами когнітивних напрямків сучасної філософії історії та з'ясування їх пізнавальних, наукових взаємозв'язків із концептуальними положеннями такої гілки історичного пізнання, як історична антропологія.

Методологія

Перший із вищезазначених напрямків наукових студій включає історично-антропологічні аспекти досліджень філософсько-історичних концепцій видатних мислителів ХХ ст. Серед подібних студій слід вказати на праці присвячені осмисленню філософсько-історичних теорій О. Шпенглера, О. Ортегі-і-Гасета та концепції ліберального (індивідуального) капіталізму і його впливу на глобальні історичні процеси. Так, дослідник філософської творчості

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

О. Шпенглера, американський філософ та історик Дж. Фаркенкопф, вказує на переконання німецького мислителя у ірраціональних засадах світового, історичного процесу. На думку американського науковця, цей елемент концепції О. Шпенглера є профетичним й передбачає хаотичні і деструктивні події 11 вересня 2001 року [5, с. 500]. Дж. Фаркенкопф вказує також на відмову Шпенглера від концепції євроцентризму у розумінні сутності світових історичних процесів в той час, коли його політична філософія була не тільки проєвропейською але і прогерманською. Саме розуміння ірраціональних начал історичного процесу та його плюралістичних культурно-цивілізаційних засад стало важливим фундаментальним елементом історичної антропології та інших напрямків соціально-гуманітарного пізнання, хоча Шпенглер, на думку американського дослідника, мало розумів ці когнітивні наслідки власної концепції [5, с. 500].

Філософсько-історична або історіологічна (за термінологією американського вченого Дж. Грехема) теорія Х. Ортегі-і-Гасета також містить низку історично-антропологічних елементів. Так, іспанський філософ вважав за необхідне для історичних студій бачити історичний процес «зсередини», тобто реконструювати «людський вимір» історії, повсякденне життя та ментальність людей та суспільств минулого. Він вважав важливим для історичного пізнання і радикальну історизацію всіх аспектів, які торкаються людського життя [2, с. 511].

Проблему впливу ліберального капіталізму на історичний розвиток традиційних суспільств досліджує Р. П. Кротті. На його думку, застосування політичних та економічних установлень і соціально-економічних алгоритмів розвитку суспільства індивідуального капіталізму у соціумах із колективістською ментальністю призведе до економічної та політичної поляризації [4, с. 1193]. А отже, соціальним катаклізмам та можливій руйнації. Кротті аналізує

ментальні, соціокультурні та релігійні засади західної цивілізації та їх діалог із відповідними аспектами незахідних цивілізацій, що входить до проблемного поля історичної антропології.

Аналіз когнітивних особливостей історичного пізнання значною мірою орієнтований філософською думкою на розуміння глибинних, сутнісних рис історичної науки, можливості застосування у її інтелектуальному інструментарії методологічних досягнень інших наук (переважно загальнонаукових), з'ясування пізнавальних перспектив історії.

Так, американський дослідник, філософ історії, Дж. Іггерс осмислює одне з основних понять історичного пізнання другої половини ХХ ст. – історизм. Цей термін сформулював та ввів у філософію історії та історичні дослідження К. Поппер (у роботі «Жебрацтво історизму»). Поппер вважав, що сенс цього терміну – принцип соціально-економічного, історичного або філософського детермінізму розвитку людства, який спрямовується неодмінно діючими законами. І на зміну даному поняттю наприкінці ХХ ст. прийшло поняття нового історизму, яке означає застосування у дослідженнях минулого постмодерністської каузальності [6, с. 136-137]. Цей новий термін виник у американських структуралістських і постструктуралістських студіях у галузі соціально-гуманітарних наук.

Американський філософ історії Л. Голдстейн у власних працях аналізував когнітивні особливості історичного пізнання. На думку дослідника творчості Голдстейна, Л. О. Саллівана, його найбільш важливими рисами він вважав особливий когнітивний характер історичного факту, сконструйований (істориком) характер подій минулого (тут помітні інтелектуальні паралелі із концепціями французьких постмодерністів, зокрема П. Рікьора), вплив культурного контексту на теорії та висновки історика (очевидна кореляція із постпозитивістською парадигмою філософії науки) [8, с. 204].

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

Студії філософа та історика із США М. Стенфорда також присвячені осмисленню пізнавальних основ історичного дослідження. Вони тим більше цікаві що, як переконливо вказує вчений, суто філософські та методологічні праці у сучасній історичній науці США та інших країн Заходу є, з різних причин, мало розповсюдженими [3, с. 124].

М. Стенфорд вважає події констатуючими елементами поля історичного дослідження. Ці події, повторюючись, трансформуються у засади історичного дослідження, які створюють теоретичні конструкції. Останні поєднуються у розумі історика з інформацією про різноманітні спектри минулого, що створює умови та можливості історичного дослідження [4, с. 124].

Перспективи методологічного оновлення когнітивних підходів історичного пізнання завдяки застосуванню загальнонаукових дослідницьких методів розглядає американський вчений Д. Ліндельфельд. Він запропонував інтегрувати у історичні студії теорію хаосу, розглянувши дану когнітивну інновацію на прикладі студій причин та змісту падіння Веймарської республіки у Німеччині на початку 1930-х років. Наводячи когнітивні паралелі із теорії хаосу, Д. Лінденфельд визначає сутнісні зв'язки у історичному процесі між загальним трендом подій та місцевими умовами, які вельми динамічно змінюються [7, с. 281]. Всі наведені вище роздуми над засадничими пізнавальними рисами історичного пізнання шляхами розвитку стосуються і такої її галузі, як історична антропологія. Вельми цікавим може стати застосування у історико-антропологічних студіях когнітивних елементів теорії хаосу, з огляду на ірраціоналізм ментальності масової поведінки і свідомості суспільств минулого.

Наукова новизна

Застосування методів природничих наук і загальнонаукових теорій у історичних дослідженнях реалізується у таких когнітивних напрямках, як вивчення структурно-

функціональних основ історичних наук через посередництво загальнонаукових методологій, вивчення різноманітних природничих чинників та їх дериватів на історичний процес і історичне пізнання, аналіз впливу природничих знань на уявлення про суспільство наукових спільнот та окремих вчених, їх ментальність та систему морально-етичних цінностей (останні феномени охоплюють вже суто історично-антропологічну проблематику).

До першого когнітивного аспекту даного напрямку належить, зокрема, дослідження американського філософа і методолога історії М. Шермера про можливість застосування певних положень теорії хаосу у розумінні історичних процесів різного масштабу, переважно, глобального характеру. На думку М. Шермера, до переваг цього пізнавального методу належать: можливість створити хаотичну модель історичної послідовності подій; можливість аналізу нелінійних процесів у історії; осмислення проблемного поля самоорганізації історичних процесів та шляхи створення історичного ладу із хаосу; аналіз взаємозв'язків співвідношення історичних й сучасних соціальних рухів і процесів [10, с. 59].

Серед низки природничих чинників, які здійснюють істотний вплив на історичний процес та його людську розмірність, західні дослідники вельми часто аналізують біологічні засади людської та суспільної діяльності. Так, А. Пенья пропонує теорію, яка поєднує теоретичні підходи математичної біології та еволюційної біології, що, на його думку, дає змогу обґрунтувати процеси культурної дифузії суспільства минулого за допомогою аналогій із популяційної генетики [9, с. 101]. Д. Браун заснував своє бачення причин історичних процесів та їх спрямованість, мотивацію учасників історичних подій на дослідженні взаємозв'язків між історією та людською (біологічною) природою. На думку американського вченого, ключові концепції у еволюційній теорії та психологічній науці дозволяють ви-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

користати їх для розуміння сутності людської природи і людського знання. Застосування даного когнітивного підходу може, з точки зору Д. Брауна, допомогти у відповіді на такі складні питання історичної науки, як причини створення Британської імперії та вивчення феномену, політичного й культурного, ренесансної Флоренції [1, с. 99].

Третій аспект відзначеного вище когнітивного напрямку репрезентують роботи Д. Хект та В. Касселя. Д. Хект зосередила «пізнавальний фокус» свого дослідження на аналізі ментальності та морально-етичних цінностях середовища вчених-антропологів, анатомів та біологів Франції останньої чверті XIX ст. (як соціальної групи). Її праця осмислює соціокультурні механізми формування атеїзму, як головного світоглядного ідеалу членів тієї суспільної групи [11, с. 1322].

В. Кассель напроти того, орієнтує свою працю на з'ясування впливу природничих наук (астрології й позанаукового знання, астрології) на ментальність і соціально значущу діяльність середньовічного знахаря. Цей когнітивний підхід корелює із таким напрямом історичної антропології, як мікроісторія. Остання вважає плідним досліджувати життя та суспільство минулого через призму досвіду конкретних людей минулого, переважно не займаючих провідного становища у суспільстві.

Висновки

Підсумовуючи міркування над впливом природничих та загальнонаукових теорій на історичне пізнання й історичну антропологію, слід зазначити, що він реалізувався на трьох рівнях. На першому, мегарівні, відбувається дія великих наукових концепцій, зокрема теорія хаосу і синергетики; на другому можемо бачити вплив окремих наук зокрема біології, таких її розділів, як математична біологія, еволюційна і соціальна біологія; на третьому здійснюється опосередковане використання природничих наук

для аналізу ментальності й світогляду соціальних груп і окремих людей минулого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brown, D. E. Human nature and history [Text] / D. E. Brown // History and theory. – 1999. - № 38. – p.138-157.
2. Domanska, E. I.I. Graham Theory of history in Drtega-i-Gasset «The dawn of historical reason»[Text]/E. Domanska// American historical rewiev. – 2000. - № 2.- p. 384.
3. Hamerow, T. S. M. Stanford The nature of historical knowelage [Text] / T. S. Hamerow// American historical rewiev. – 1990.- №1.- p. 124.
4. Hall, Jh. R.P. Crotty when the histories collide: the development and impact of individualistic capitalistic capitalism [Text]/ Jh. Hall// American historical rewiev. –2004.-october.-p.1193-1194.
5. Iggers, G. Jh. Farkenkopf Prophet of Decline: Spengler on world history and politics [Text]/ G. Iggers// American historical rewiev. –2002.-april.-p.500-501.
6. Iggers, G. Historicism: the history and meaning of the term [Text]/ G. Iggers//Journal of the history of ideas.-1995.-vol.56.- №1.- p.129-151.
7. Lindenfeld, D. Causality, chaos theory and the of Weimar Republic:Commentary on Henry Turners «Thirty days to power»[Text]/ D. Lindenfeld//History and theory.-1999.- №38.-p.281-289.
8. O`Sullivan, L. Leon Goldstein and the epistemology of historical knowelage[Text]/ L. O`Sullivan// History and theory.-2006.- №45.-p.204-228.
9. Pena, A. On the role of mathematical biology in contemporary historiography [Text]/ A. Pena //History and theory.- 1999.- №38.- p.101-120.
10. Shermer, M. «Exorcising Lapla`s demon:chaos and antichaos history and metahistory»[Text]/ M. Shermer //History and theory.-1995.- №34.-p.59-83.
11. Williams, E. A. J. Hect the and of the soul:scientific Modernity,atheism and anthropology [Text]/ E. A. Williams // American historical rewiev. –2004.-october.-p.1322-1323.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

С. Ш. АЙТОВ^{1*}^{1*} Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. А. Лазаряна (Днепропетровск)**КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ**

Цель. Целью данной работы является интеллектуальная реконструкция и анализ разнообразных по методологическим подходам когнитивных направлений современной философии истории и выяснения их познавательных, научных взаимосвязей с концептуальными положениями такой ветви исторического познания, как историческая антропология. **Методология.** Методологическим инструментарием данной работы выступают такие научные подходы, как методы философии науки, междисциплинарный подход, методы источниковедческого и системного анализа. **Научная новизна.** Воспроизведены и проанализированы ряд методологических подходов, присущих естественнонаучных и общественно-гуманитарным наукам. Последние, в соответствии с принципами междисциплинарной парадигмы, весьма широко применяет современная философия исторического познания, в частности при анализе исторического процесса и главных элементов его: ментальности, мировоззрения и норм общественно значимого и личностного поведения индивидов и социумов прошлого. Выяснено влияние на исследование различных исторических и историко-антропологических проблем концепции таких имплантированных в методологию современной философии истории научных дисциплин, как теория хаоса, синергетика, математическая биология, этнология, социальная психология и т.п.. Акцентируется внимание на интеллектуальных связях применяемых в философии истории, историческом познании междисциплинарной методологии, теории и концептов естественно-научных и социально-гуманитарных дисциплин. Они применяются для анализа и понимания комплексных и многоаспектных исторических событий и процессов. **Выводы.** Результатом анализа когнитивной динамики применения в философии истории концептуальных подходов весьма широкого спектра научных дисциплин стало выделение ряда этапов этого интеллектуального процесса. Каждый из них имеет особые логико-методологические и социально культурные признаки («характеристики»). Внутреннее, когнитивное единство данной научной динамики заключается в том, что она была направлена не на разрушение предыдущей интеллектуальной традиции, но на ее углубление и обновление на основании реализации более разнообразных и эффективных методологических подходов.

Ключевые слова: философия истории, историческое познание, историческая антропология, междисциплинарный подход, когнитивная динамика.

S. Sh. AYTOV^{1*}^{1*} Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport named after Academician VA Lazarian (Dnipropetrovs'k)**COGNITIVE ASPECTS OF MODERN PHILOSOPHY OF HISTORICAL KNOWLEDGE**

Purpose. The aim of this work is the intelligent reconstruction and the analysis of the various methodological approaches to cognitive areas of modern philosophy of history and determines their cognitive and academic relationships with conceptual terms of such branches of historical knowledge as historical anthropology. **Methodology.** Methodological tools of this work are such scientific approaches as methods of philosophy of science, interdisciplinary approach, methods of source and system analysis. **Scientific novelty.** Reproduced and analyzed was a number of methodological approaches inherent in the natural sciences and the social - the humanities. The latter, in accordance with the principles of interdisciplinary paradigm, is very widely applied by the modern philosophy of historical knowledge, in particular in the analysis of the historical process and its main elements: the mentality, attitudes and norms of socially significant and personal behavior of individuals and societies of the past. The influence of research on various historical and historical anthropological problems such concepts implanted in the methodology of modern philosophy of history scientific disciplines as chaos theory, synergetics, mathematical biology, ethnology, social psychology, etc. Focuses on intellectual connections are used in the philosophy of history, historical knowledge interdisciplinary methodology, theory and concepts of natural science and social - humanities. They are used to analyze and understand the complex and multifaceted historical events and processes. **Conclusions.** The result of the analysis of the cognitive dynamics applications in the philosophy of history of conceptual approaches of a very wide range of

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

scientific disciplines has been the allocation of a number of phases of the mining process. Each of them has special logic - methodological and socio cultural characteristics ("Data"). Internal, cognitive science dynamics of this unity was not the aiming at the destruction of the previous intellectual tradition, but its deepening and updating on the basis of the implementation of more effective and diverse methodological approaches.

Keywords: philosophy of history, historical knowledge, historical anthropology, interdisciplinary approach, cognitive dynamics.